

3. Валочка, Г. М. Навучанне перакладу ў школе : дапаможнік для настаўнікаў / Г. М. Валочка. – Мінск : НМЦЭнтр, 1999. – 105 с.

4. Валочка, Г. М. Тэарэтыка-метадычныя асновы развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы : 5 – 10 класы / Г. М. Валочка. – Мінск : НІА, 2005. – 204 с.

Сяргей Важнік

АРТАЛАГІЧНЫ СІНТАКСІС Ф. М. ЯНКОЎСКАГА

Майстар дэталі і слова, пісьменнік тонкага густу, мастак слова – так характарызуюць Фёдара Янкоўскага як пісьменніка.

Глыбокі лінгвіст, чуйны педагог, дасканалы стыліст, які ідзе ад народнай традыцыі (народных гаворак, народнай гутарковай мовы), ад мастацкай літаратуры – да практыкі выкладання беларускай мовы. Прычым робіць гэта падрабязна, дасканалы, не спяшаючыся, навукова, але папулярна (адсюль і “жанр” даведнікаў “Роднае слова” [8] і “Само слова гаворыць” [12]).

Грунтоўны навуковы даробак Ф. М. Янкоўскага дудоўна апісаны Н. В. Гаўрош у энцыклапедыі “Беларуская мова” [4] і ў хрэстаматыі “Ча-радзеі роднага слова...” [2]. Мы са свайго боку хацелі б засяродзіць увагу навуковай супольнасці на двух істотных момантах у навуковай творчасці Майстра слова.

1. Фёдар Янкоўскі па праве носіць імя пачынальніка беларускай фразеалогіі, якую даследчык вывучае ў шырокім разуменні, уключаючы сюды ўласна *фразеалагізмы, прыказкі, прымаўкі, народныя параўнанні, крылатыя словы і афарызмы*. Адзначым у сувязі з гэтым манаграфічна-слоўнікавы цыкл з пяці публікацый вучонага [4; 5; 7; 9; 10] і абарону доктарскай дысертацыі па тэме “Беларуская народная фразеалогія” (1969). Як высвятляецца з прадмовы да слоўніка “Беларускія народныя параўнанні” [10, с. 8], усе яны былі “запланаваныя” аўтарам. Адзначаныя вышэй працы складаюць важкі ўнёсак даследчыка ў вывучэнне нацыянальнай сінтаксічнай ідэяматыкі беларускай мовы.

2. Другі сістэмны “блок” у навуковай спадчыне вучонага – культура мовы. Гэта такая ж “далікатная рэч”, як для яго народнае слова і народная песня. Трэба, каб і гаварылі пра яе “толькі далікатна” (цытата паводле [2, с. 173]), што і робіць прафесар Янкоўскі ў сваіх кнігах.

У дапаможніку “Беларуская мова” [11] нас цікавяць такія выключна сінтаксічныя з’явы ў тлумачэнні лінгвіста Ф. Янкоўскага, як: *сінтаксічная норма, адхіленні ад нормы, сінтаксічныя памылкі* і інш., што складаюць аснову т. зв. *арталагічнага сінтаксісу*.

Сінтаксіс прадстаўлены ў “Беларускай мове” Ф. Янкоўскага ў некалькіх раздзелах.

Апісваючы адрозненні беларускай мовы ад рускай, у раздзеле “Асаблівасці беларускага і рускага сінтаксісу” (гл. с. 2–31) Ф. Янкоўскі адзначае больш за 20 сінтаксічных адрозненняў. Пры гэтым супастаўлен-

не беларускай і рускай моў, як канстатуюць вучоны, зроблена з чыста практычнай мэты і патрэбы: яно дапамагае больш глыбокаму, больш асэнсаванаму засваенню фанетыкі, арфаэпіі, марфалогіі і сінтаксісу абедзвюх моў, што паралельна вывучаюцца ў нашай краіне. Разгляд асаблівасцей беларускай мовы ў рускамоўным дачыненні “ставіць на мэце садзейнічаць культуры ўжывання і адной і другой мовы”, бо “ва ўмовах Беларусі нярэдка назіраецца змешванне іх сродкаў” [11, с. 11, 31].

Так, сінтаксічныя адрозненні беларускай мовы ад рускай, паводле вучонага, тычацца:

1) выражэння выказніка (абмежаванне ў БЛМ на ўжыванне кароткіх форм прыметніка ў ролі выказніка; выражэнне выказніка праз форму творнага склону тыпу *Брат афіцэрам*);

2) выражэння прыналежнасці ў БЛМ (праз прыналежныя прыметнікі тыпу *бацькаў, матчына*);

3) выражэння зваротка (праз клічны склон, які захараўся ў БЛМ);

4) пыталых сказаў (часціцы *ці – ли* як фармальныя маркеры пыталых сказаў у беларускай і рускай мовах);

5) спалучэнняў лічэбнікаў *два (дзе), абодва (абедзве), тры, чатыры* з назоўнікамі ў форме Н. скл. мн. ліку;

6) асаблівасцей у будове адпаведных беларускіх і рускіх словазлучэнняў (6.1) прыназоўнік *на* + назоўнікі ў форме М. скл. мн. ліку (*на + N loc pl*); (6.2) дзеясловы адноліч з адмоўнай ацэнкай *смяяцца, кпіць, здэкавацца, глумяцца, насміхацца, жартаваць, рагатаць, цешыцца, дзівіцца* + з *N gen*; (6.3) дзеясловы руху *ісці, хадзіць, бегчы, ехаць, ляцець, пасылаць* + *на N acc* (са значэннем мэты), але: у *брусніцы, у ягады, у грыбы*; (6.4) беларускія кампаратывы + *за N acc / ad N gen*; (6.5) дзеясловы сацыяльнай дзейнасці *ажысціць, ажысціцца* + з *N instr*; (6.6) прыназоўнік *праз* + *N acc* у прычынным значэнні: *праз гэта, праз цябе*, а таксама ва ўстойлівых спалучэннях тыпу *праз слёзы, праз сон, праз смех*; (6.7) спалучэнні *пранікаць, праз, прабівацца праз, праходзіць праз*; (6.8) канструкцыя *падобны* + *да N gen / на N acc*; (6.9) канструкцыя *паехаць у млын, завезці (збожжа) у млын*; (6.10) спалучэнні з прыназоўнікам *за* пры абазначэнні адглегласці ад аднаго прадмета да другога тыпу *метраў за сарак, за сем кіламетраў*; (6.11) спалучэнні з прыназоўнікам *на* пры выражэнні размеркавальна-колькаснага значэння тыпу *зарабілі на пятнаццаць рублёў, выбілі на сем ачкоў*; (6.12) спалучэнне дзеясловаў сацыяльнай дзейнасці *прабачаць, дараваць, дзякаваць* і вытворных ад іх з датывам; (6.13) устойлівыя спалучэнні *што (ж) да..., то (дык)...*; *што (ж) (да)тычыцца..., то (дык)...*; (6.14) “своеасаблівыя”, піша даследчык, і многія іншыя беларускія словазлучэнні, а іменна: *бачыць на свае вочы, чуць на свае вушы, глядзець сябе, чытаць сам сабе / самому сабе (*чытаць пра сябе), пайсці на ваду (*пайсці за вадой), захварэць на шкар-*

лятыну, домік на тры пакоі, дзень пры дні, займацца на свет, брацца на мароз, да смаку, прыйсціся даспадобы) [8, с. 63–76; 11, с. 20–31].

Усе гэтыя адрозненні па сутнасці перапісваюцца з кнігі ў кнігу (прадстаўлены ў шматлікіх падручніках па беларускай мове і дапаможніках па прафесійнай лексіцы) з адной першакрыніцы, якой сталі дапаможнікі Ф. Янкоўскага “Роднае слова” і “Беларуская мова” [8, 11].

У раздзеле “Ужыванне прыназоўнікаў *пра* і *аб*” вельмі падрабязна апісваецца спалучальнасць адпаведных прыназоўнікаў. У БЛМ мове ўжываюцца абедзве канструкцыі: *пра + N acc* і *аб N loc* (закон *аб* школе, дэкрэт *аб* зямлі, навука *аб* мове; думаем *пра* змену, клапацімся *пра* дабрабыт). Ф. М. Янкоўскі праводзіць нават уласнае даследаванне: падлічвае колькасць ужыванняў адпаведных прыназоўнікаў у новых на той час творах К. Крапівы, П. Броўкі, Я. Брыля і М. Лобана. Письменнікі аддалі перавагу канструкцыям з *пра*. Прычым прыназоўнік *пра* аднолькава часта ўжываецца ў іх творах і з дзеясловамі маўленчай і інтэлектуальнай дзейнасці тыпу *гаварыць, казаць, наведваць, пісаць, пытацца, думаць, успамінаць, забыцца*, і ў словазлучэннях з галоўным словам назоўнікам (*думаць пра ішчасце, думка пра кнігу*): каля 260 словазлучэнняў налічваецца з *пра* і толькі 14 з *аб* [11, с. 73–75, 88–89]. Гэта так жа тэндэнцыю можна адзначыць і зараз, замацаваўшы ўжыванне прыназоўніка *аб* за афіцыйнай сферай (*назвы законаў, пастаноў, дэкрэтаў, дакументаў*) і за спалучэннямі з абстрактнай лексікай. З канкрэтнымі ж назоўнікамі часцей ужываецца прыназоўнік *пра*.

Раздзел “Новыя публікацыі і літаратурная норма” амаль цалкам прысвечаны т. зв. сінтаксічным звар’янтам, узятым са старонак “літаратурных аўтарытэтаў”, патрабаваных да практыкі свайго літаратурнага слова, а таму дастаткова надзейным (1) *расчыніць (адчыніць) вокны (дзверы) – прычыніць дзверы*; 2) *расплюшчыць ці раскрыць вочы?*; 3) *што датычыцца... – што да...*; 4) *нішто сабе – нічога сабе*; 5) *адзін аднаго – адзін другога*; 6) *прошлы раз (казаў) – у прошлы раз*; 7) *пытаюся ў яго, пытаюся яго ці пытаю яго?*; 8) *на старым знаёмстве – на старому знаёмству*; 9) *забыўся на, забыўся пра ці забыўся аб?*; 10) словазлучэнні, “вартыя спецыяльнай увагі даследавання”: *служачь за прыклад, шчодры на сонца*) [11, с. 81–89].

У “Адказах на пытанні” [11, с. 281–300] зноў сустракаем сінтаксічныя “нарысы” аўтара, у якіх апісваюцца спецыфічныя ўласна беларускія канструкцыі. Напрыклад: *Як правільна: відаць рэчка, чуваць песня ці інакш?* (с. 295).

Шматлікія моўныя факты ўжывання тых ці іншых моўных адзінак, апісаныя ў [6; 8; 11; 12], гаворачы словамі аўтара, “аслужачь добрую службу павышэнню культуры беларускай літаратурнай мовы” [11, с. 89]. Было б злачынствам супраць беларушчыны не ўлічваць каментары вучо-

нага ў практыцы школьнага і ўніверсітэцкага выкладання беларускай мовы, у практыцы школьнага кнігадрукавання. Багаты моўны матэрыял павінен быць эксплікаваны са шматлікіх прац даследчыка і актуалізаваны ў новых працах – у падручніках і манаграфіях вучняў і паслядоўнікаў Ф. М. Янкоўскага. Да ліку апошніх я адношу і сябе.

Літаратура

1. Гаўрош, Н. В. Янкоўскі Фёдар Міхайлавіч / Н. В. Гаўрош // Беларуская мова : энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 644–645.
2. Гаўрош, Н. В. Янкоўскі Фёдар Міхайлавіч / Н. В. Гаўрош // Чарадзеі роднага слова... 40 моўных партрэтаў беларускіх пісьменнікаў: у 2 ч. / уклад. А. Я. Міхневіч, Н. Ю. Паўлоўская. – Мінск : МДЛУ, 2006. – Ч. 2. – С. 169–175.
3. Кананенка, Т. У клопаце пра слова / Т. Кананенка // Каб жыло наша Слова : зборнік навук. арт. да 90-годдзя з дня нараджэння Фёдара Янкоўскага. – Брэст: БрДУ, 2009. – С. 17–19.
4. Янкоўскі, Ф. Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Дзярж. выд-ва БССР, 1957.
5. Янкоўскі, Ф. Крылатыя словы і афарызмы: з беларускіх літаратурных крыніц / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1960.
6. Янкоўскі, Ф. Пытанні культуры мовы / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва М-ва выш., сярэд. спец. і праф. адукацыі БССР, 1961.
7. Янкоўскі, Ф. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізм / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962.
8. Янкоўскі, Ф. Роднае слова. З навукова-папулярных твораў / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выш. школа, 1967.
9. Янкоўскі, Ф. Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выш. школа, 1968.
10. Янкоўскі, Ф. Беларускія народныя пар’юнанні : кароткі слоўнік / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выш. школа, 1973.
11. Янкоўскі, Ф. Беларуская мова / Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац. – Мінск : Выш. школа, 1978.
12. Янкоўскі, Ф. Само слова і афарызм / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Маст. літ-ра, 1986.

Людміла Васюковіч

ПЕРСАНАЛІЗАВАНАЯ СТАРОНКА (САЙТ) ВУЧОНАГА ЯК СРЭДАК ІНФАРМАЦЫЙНАГА РЭСУРСУ

Асоба Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага як знакамітага вучонага заўсёдна цікавіла культурнае грамадства, паколькі шчырае служэнне роднаму слову і праз дзесяцігоддзі застаецца чыстай крыніцай натхнення для тых, хто цікавіцца беларускім словам і яго гістарычным лёсам.

Фёдара Міхайлавіча па праву называюць філолагам ад Бога. Жывое, народнае слова ва ўсіх праявах выклікала ў яго самую вялікую цікавасць і непасрэдны інтарэс. Факты неафіцыйнага, свежага ўжывання слова атрымлівалі сутнасную лінгвістычную інтэрпрэтацыю з пазіцыі моўнай сістэмы, заканамернасцей у сферы лексікі і граматыкі. Слова, мова апырэры ўспрымаліся як абсалютна самадастатковы і самастойны феномен, аб’ект навуковага пазнання.